

Om forholdet mellem medaillon-efterligninger og brakteater, eller: Hvad var der i Gudmes guldrum?

af Morten Axboe

Forholdet mellem brakteaterne og de germanske efterligninger af romerske guldmedailloner er både fascinerende og forvirrende. På den ene side tilhører de daterbare fund hver sin periode: Medaillon-imitationerne sen yngre romertid (periode C3), brakteaterne folkevandringstid/ældre germansk jernalder. På den anden side er der umiddelbare ligheder mellem de to grupper, både i deres motiver og i deres funktion som kostbare hængesmykker og amuletter. Det er derfor ikke underligt at mens nogle forskere har behandlet dem som klart adskilte grupper (f. ex. Mackeprang 1952; Malmer 1963 med sammenfatning af ældre forskning), har andre set en typologisk og/eller ikonografisk sammenhæng i udviklingen (f. ex. Salin 1895 s. 32 ff.; IK bind 1,1 s. 21 f., 73, 75 ff.; Hauck 1992 s. 498 f.; Seebold 1992 s. 290 og Tafel 1) der synes at forudsætte en direkte kontakt.

Det er fælles for de to grupper at en del af deres motiver kan afledes fra senromerske mønter og medailloner (multipla). Det gælder først og fremmest de profilsete mandshoveder der eventuelt kan bære diadem. På romerske mønter afløste det 325/26 laurbærkransen som fast kejserligt værdighedstegn; først i form af et smalt bånd, men allerede inden Constantin den Stores død i 337 kunne det blive udformet som et "juvelkrans-dia-

dem" besat med perler og ædelsten. Denne type fortsatte ind i 5. årh. sammen med simple diademer, og begge former kendes både på medaillon-efterligninger og på brakteater. Det er påfaldende at man i Norden konsekvent holdt fast ved det profilsete portræt med diadem eller bart hoved, selvom størsteparten af de solidi, der er fundet heroppe, viser kejseren en face med hjelm, spyd og skjold. Denne portrættype opstod i slutningen af Constantius II's regeringstid (337–61) og blev i 5. årh. enerådende på de østromerske kejseres udmøntninger mens de vestlige kejsere benyttede profilportrætter helt frem til 476.

Som regel er det svært at pege på helt præcise forbilleder for medaillon-efterligninger og brakteater. En undtagelse er medaillon-efterligningen fra Haram i Sunnmøre (IK 268; Axboe 1981 nr. 12b). Til gengæld er den utypisk fordi den består af to sammenloddede guldplader, der er præget med møntaverser fra Constantius II (337–61) og Valens (364–78) som patricer. Her har vi altså direkte kontakt til "forbillederne"! På reversen af IK 3 Åk (Møre og Romsdal; Mackeprang 1952 pl. 2:5) ses to skikkelser der holder et sejrstrøfæ mellem sig (fig. 1). Her er forbilledet ret sikkert: Det er et revers-motiv der kun kendes fra mønter udstedt af oprørskejserne

Fig. 1. Medaillon-efterligning fra Åk, Møre og Romsdal (IK 3), avers og revers. 2:1.
 –Medaillon imitation from Åk, Møre og Romsdal (IK 3), obverse and reverse. 2:1.

Magnentius og Decentius (350–53), og som er repræsenteret blandt de mønter, der er fundet i Gudme (Kromann 1987 Taf. XII). Endelig kan kejsernavnet Constans (337–50) genkendes i indskriften på IK 256 Godøy (Sunnmøre; Axboe 1981 nr. 12a) og måske på IK 263 Gunheim (Telemark; Mackeprang 1952 pl. 2:1).

Mens vi kun kender 17 medaillon-efterligninger fra Norden, er antallet af brakteater langt større – i alt 919 eksemplarer hvoraf mindst 580 er fundet i de nuværende nordiske lande. Med det større materiale er det også muligt at pege på flere træk der er hentet fra romerske forbilleder.

Navnet Constans, som fandtes på medaillon-efterligningen fra Godøy, optræder også på 3 stempelidentiske A-brakteater fra Broholm-fundet på Fyn (fig. 2. IK 47,2–3; Mackeprang 1952 pl. 3:6; Kjer Michaelsen & Thomsen 1991) samt på en A-brakteat fra Hov i Nord-Trøndelag (IK 282; Mackeprang 1952 pl. 3:5). I begge tilfælde er dog kun en del af den oprindelige navneformel gengivet. Hertil kommer en A-brakteat fra Erin i Nordrhein-Westfalen hvor indskriften synes

at rumme kejsernavnet Valens (364–78. IK 240; Axboe 1981 nr. 325c).

En lille gruppe B-brakteater – Haucks “Drei-Götter-Brakteaten” – er tydeligt afledt af romerske møntreverser hvor Victoria bekranser en sejrrig kejser (fig. 3. IK bind 1,1 s. 139 ff., bind 3 nr. 51,3; Mackeprang 1952 s. 36 f. med pl. 6:11–16; Axboe 1981 nr. 52a; Axboe 1987). Man kan ikke pege på et enkelt forbillede, for typen var i brug gennem lang tid, men Sture Bolin har gjort opmærksom på at de romerske præg allerede i slutningen af 300-tallet blev så forenkede, at de ikke kan have været model for de detailrige nordiske brakteater (Bolin 1928 s. 184). Tidligere forbilleder bliver også antydnet af at skikkelsen til venstre på fig. 3 støtter sig til et nedadvendt spyd, sådan som det var skik at afbilde Mars Ultor på romerske mønter frem til kristendommens indførelse under Constantian (Hauck 1998 s. 51 med fig. 5).

En unik prægning fra 315 hvor Constantian den Store ses med fjerklædt hjelm (fig. 4), danner forbillede for C-brakteaterne IK 62,1 fra Gerete på Gotland (Almgren 1948 s. 84; Mackeprang 1952 pl. 12:6) og IK 223 fra

Fig. 2. A-brakteat fra Broholm, Fyn (IK 47,2). 2:1.
- A-bracteate from Broholm, Funen (IK 47,2). 2:1.

Fig. 3. "Drei-Götter-Brakteat" fra Skovsborg, Viborg amt (IK 165). 2:1.
- B-bracteate from Skovsborg in northern Jutland (IK 165). 2:1

Bostorp på Öland (fig. 5; Axboe 1981 nr. 189a/3) hvis frisurer er udfyldt med et hestskoagtigt mønster, og måske også for en lille gruppe gotlandske brakteater med særligt udsmykket isse (IK 57,1-3, 233 og 258; Mackeprang 1952 pl. 8:12-14; Axboe 1981 nr. 207). Og fire stempelidentiske A-brakteater fra Gummersmark på Sjælland (IK 299; Mackeprang 1952 pl. 4:4) der viser en bevæbnet mandsbuste med en rytterfigur i skjoldet, er snarest inspireret af solidi udstedt 416 af Theodosius II (Almgren 1948 s. 81 f., trods indvendinger fra Malmer 1963 s. 96ff.). Går vi udenfor Norden, bygger A-brakteaten IK 374 fra Undley i Suffolk (Axboe 1981 nr. 307d) på romerske møntaverser der viser Urbs Roma som et hjelmklædt kvindehoved, kombineret med reversernes fremstilling af ulvinderen med Romulus og Remus. Denne mønttype opstod under Constantin den Store og fortsatte gennem hele 300-tallet; de bedste forbilleder er dog præget i Trier 330-35 (Hines & Odenstedt 1987 s. 74).

Som det ses, stammer kun få af de påviselige forbilleder fra 400-tallet mens de fleste er fra 300-tallet og endda især fra Constantin

den Store og hans efterfølgere i den første halvdel af århundredet. Det gælder både for medaillon-efterligninger og brakteater.

Allerede C. J. Thomsen udnyttede de romerske forbilleder til at datere brakteaterne som han forsigtigt placerede i 5. og 6. århundrede (Jürgensen Thomsen 1855 s. 266). Langt strengere i sin konsekvens var Sture Bolin der ikke mente, at brakteaterne kunne være væsentligt yngre end deres forbilleder. Han daterede derfor de ældste brakteater til første halvdel af 300-tallet og de yngste til kort efter ca. 450, hvor de seneste solidi i de da kendte brakteatdepoter var præget (Bolin 1928). Det var en rent numismatisk argumentation der ikke tog hensyn til det arkæologiske materiale, hvor der er klar forskel på dateringen af medaillon-efterligninger og brakteater.

Af de 17 medaillon-efterligninger der er fundet i Norden, stammer 3 fra grave som gennem deres øvrige udstyr kan dateres til sen yngre romertid, periode C3. Det gælder IK 3 Åk (Møre og Romsdal; fig. 1), 107 Lilla Jored (Bohuslän) og 286,1 Kälder (Gotland; fig. 6. Mackeprang 1952 nr. 12; Andersson 1993 nr. 1243a og 1191) mens andre grav-

Fig. 4. Sølvmultiplum præget for Constantin den Store 315. 2:1. Efter IK 1,1.
– Silver multiple of Constantine the Great, minted 315. 2:1.

Fig. 5. C-brakteat fra Bostorp, N. Möckleby sogn, Öland (IK 223). 2:1.
– C-bracteate from Bostorp, N. Möckle parish, Öland.

fundne stykker kun kan dateres mere bredt til sen yngre romertid eller ældre folkevandringstid. De sikre dateringer er altså sen yngre romertid, men det kan ikke udelukkes at medaillon-efterligningerne fortsatte ind i den efterfølgende periode (Andersson 1995 s. 47).

For brakteaternes vedkommende er det næsten kun sene typer der kendes fra daterende grave, mens de tidlige er enkeltfund eller stammer fra mere usikkert daterede depoter (Axboe 1999a,b). De typologisk ældste A-C-brakteater kan dog knyttes til den tidlige Stil I, hvorved man kan vove en datering til tiden omkring eller kort efter midten af 400-tallet (se også Näsman 1984). Det bekræftes af depotfundene fra Bostorp på Öland (med blandt andet fig. 5) og Rynkebygård på Fyn, der ifølge numismatiske analyser er nedlagt kort efter 475. Begge depoter rummer slidte brakteater fra min gruppe H2 (Axboe 1999a s. 137 f., 1999b s. 68 f.). De typologisk tidligere brakteater i gruppe H1 må altså være noget ældre end ca. 475.

Den absolutte datering af overgangen fra yngre romertid til folkevandringstid/ældre germanertid diskuteres; forslagene spænder fra 350/75 til ca. 400. Med den her foreslåede begyndelse af brakteatproduktionen omkring 450 er der en afstand på 50-75 år eller mere fra de sikkert daterede medaillon-efterligninger. Det kan være fristende at udfylde denne periode med de efterligninger der er løsfund eller stammer fra mindre præcist daterede gravfund, og antage at der faktisk sker en jævn og sammenhængende udvikling. Led i en sådan kæde kunne være de gotlandske stykker IK 286,1-4 der alle er præget med samme stempler (omend med mindre ændringer i avers-stemplet). IK 286,1 (fig. 6) er fundet i en sen C3-grav ved Kälder og præget på begge sider ligesom 286,3 fra den dårligere daterede grav Havor 50 og den enkeltfundne 286,4. Derimod er 286,2 fra Hablingbo sogn ensidigt præget og altså teknisk set en brakteat. Dens fundomstændigheder er ukendte, men Nerman har foreslået at den kunne høre

Fig. 6. Medaillon-efterligning fra Kälder, Linde sogn, Gotland (IK 286,1), avers. 2:1. - Medaillon imitation from Kälder, Linde parish, Gotland.

Fig. 7. A-brakteat fra Tjurkö, Augerums sogn, Blekinge (IK 183). 2:1. - A-bracteate from Tjurkö, Augerum parish, Blekinge (IK 183).

til et gravfund fra folkevandringstid (Nerman 1935 s. 7). Det er dog usikkert, og andre ting taler mod en typologisk udvikling fra medaillon-efterligninger til brakteater.

For det første er der tale om ret få stykker der i givet fald skal dække en periode på 2-3 generationer - ja, mere endnu, idet nogle tidlige brakteater jo i sidste ende skal afledes fra romerske mønter fra første halvdel af 300-tallet. Desuden er deres detaljer og indskrifter netop eksempler på at brakteater kan stå meget nær ved de romerske forbilleder. Mange af medaillon-efterligningerne er mere "degenererede", for nu at bruge et belastet udtryk fra ældre typologi: De er forenkledede og mangler både mange detaljer, indskrift med romerske bogstaver og meget af det romerske stilpræg. Det er ikke tænkeligt at medaillon-efterligninger som fig. 6 har været typologisk bindeled til detailrige brakteater med gennemskuelige indskrifter og mere "romersk" stil som fig. 2 og 7. Her må guldsmedene have haft romerske forbilleder liggende foran sig.

Det fremgår også af korrespondensanalysen fig. 8. Den omfatter detaljer fra de store mandshoveder på medaillon-efterligninger

og A-C-brakteater. Den kronologiske udvikling i kurven går fra venstre mod højre. Ganske vist ligger alle medaillon-efterligninger i den tidlige halvdel af kurven, men bortset fra den yderste spids er de blandet med tidlige brakteatpræg, og medaillon-efterligningerne fra de sikre C3-grave bliver først placeret et godt stykke henne i udviklingen. Hvis man skulle tage denne kurve bogstaveligt, måtte både medaillon-efterligninger og brakteater begynde så tidligt i 300-tallet som de romerske forbilleder tillader, altså som antaget af Bolin 1928, og mens medaillon-efterligningerne kunne nedlægges i samtidige grave, varede det mindst 100 år før brakteater kom med i daterende fund, på trods af at vi kender en del grave fra periode C3. Det virker ikke sandsynligt, ligesom det vil være vanskeligt at forklare de tidlige C-brakteatdyrs lighed med folkevandringstidens Stil I og kombinationen med solidi fra tredje fjerdedel af 400-tallet i depoterne fra Rynkebygård og Bostorp.

Svaret må være at fig. 8 viser en "falsk", eller rettere sagt: en ikke kronologisk betinget seriation. Medaillon-efterligninger og brakteater kan indpasses i samme kurve fordi

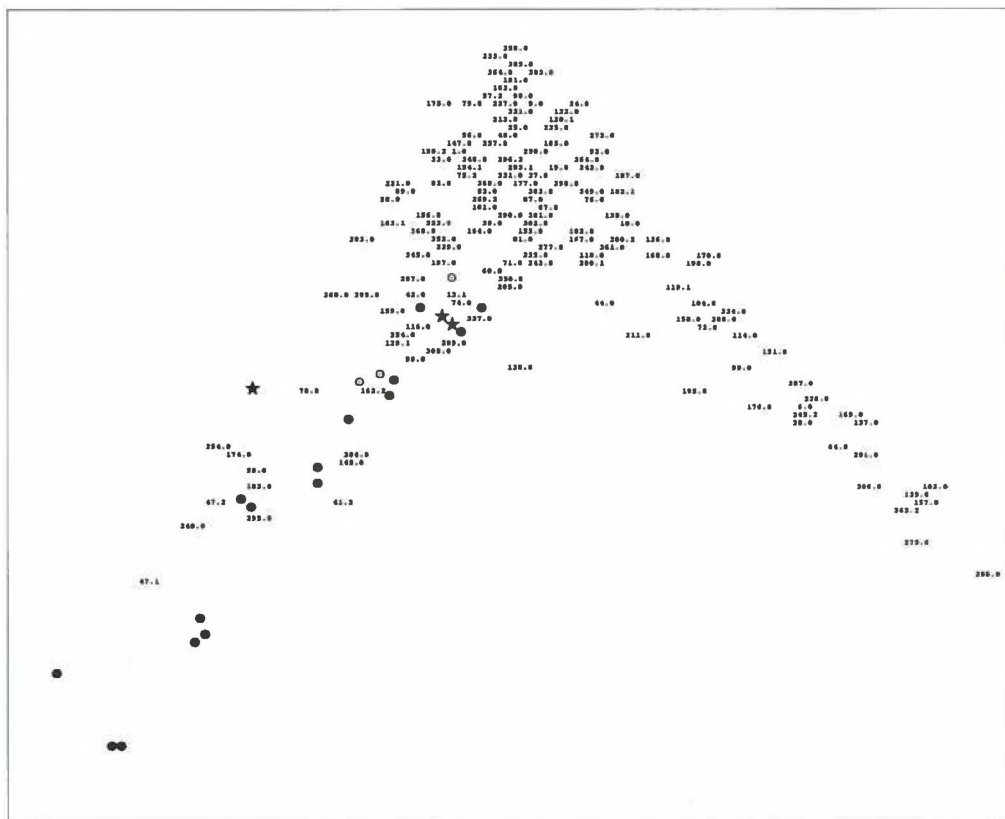

Fig. 8. Korrespondensanalyse af 363 store mandshoveder på medaillon-efterligninger og A-C-brakteater. Medaillon-efterligninger dateret til periode C3 er markeret med en stjerne, øvrige med et sort punkt, mens cirkler betegner præg der af Mackeprang (1952) kaldes for A-brakteater, men som teknisk står nær medaillon-efterligningerne. Brakteatpræg er markeret med tal (IK-numre). Af hensyn till læseligheden brings diagrammet uden indramning.

– Correspondence analysis of 363 large human heads from medallion imitations and A-C-bracteates. Medallion imitations are marked with an asterisk if dated to per. C3, or else with a massive dot. Circles indicate dies which Mackeprang (1952) classed as A-bracteates, although they technically are closely connected to the medallion imitations. Bracteatedies are labelled with their IK-numbers.

de har samme typologiske udgangspunkt, nemlig de romerske mønter og medailloner fra første halvdel af 300-tallet. Da de romerske forbilleder kom til Norden, har man efterlignet dem lokalt, og det er disse efterligninger vi blandt andet finder i gravene fra periode C3. Men produktionen synes ikke at have været stor, og den varede næppe længere end et par generationer. Først omkring midten af 400-tallet begyndte man igen at lave hængesmykker der byggede på de romerske

kejsersportrætter, men denne gang i form af ensidigt prægede brakteater og med en ny ikonografisk udformning. For ser man på de billedelementer der supplerer "kejsersportrætterne", er der ingen indlysende sammenhæng mellem de to typer af hængesmykker. Medaillon-efterligningernes ryttere kan ikke være forbilleder for C-brakteaterne, og der er heller ingen oplagt lighed mellem deres stående/gående figurer og B-brakteaternes fremstillinger. Det udelukker ikke kontinui-

tet i de bagvedliggende religiøse forestillinger; det er blot forskellige dele af dem der udtrykkes som billeder.

Jeg vil altså mene at da man midt i 400-tallet begyndte at præge brakteater, var medaillon-efterligningerne for længst forsvundet. Man begyndte på en frisk og denne gang med langt større succes, som det fremgår af de mange bevarede guldrakteater. Men man havde stadig mønter fra Constantin-dynastiet til rådighed som forbilleder. Det er ikke sandsynligt at de stadig var i omløb i Romerriget på det tidspunkt; i givet fald ville de også være alt for slidte. Der må være tale om mønter som har forladt Romerriget ret hurtigt efter prægningen og er blevet opbevaret på germansk område, vel at mærke uden at blive omdannet til hængesmykker som også ville være blevet slidt til ukendelighed.

Sådanne mønter kan for eksempel have været til rådighed i Gudme. Her havde man gode forbindelser til Kontinentet, og der er fundet en del solidi fra første halvdel af 300-tallet (Kromann 1987). Samtidig er Gudme et af de steder, hvor man kan forestille sig de første brakteater blev præget. Der er en tendens til at de typologisk ældste præg (min gruppe H1) samler sig i områder, som også af andre grunde kan formodes at have haft en centerfunktion: Ribe/Esbjergområdet med de store gulddepoter fra Darum og Skonager, Midt- og Sydøstfyn med Odense og Gudme-Lundeborg, det østlige Blekinge med Tjurkö og Senoren, og Öland med Torslunda-området og Skedemosse-offerpladsen. Her har

man haft de økonomiske og åndelige ressourcer der må forudsættes som baggrund for en teknisk og ikonografisk nyskabelse som brakteaterne, og der har sikkert været kontakter mellem centrenes ledende kredse og mulighed for en hurtig spredning af nye ideer.

Dilemmaet: Er det de romerske mønter eller de ældste brakteater der har været tilgængelige i Norden fra midten af 300-tallet og mindst 100 år frem, kommer klart frem i Broholm-fundet. Vi vover her at betragte det som én samtidig nedlæggelse selvom det har vist sig, at guldet er fundet i mindst 2 koncentrationer (Kjer Michaelson & Thomsen 1991) – samtidig nedlæggelse af større ofre i flere portioner kendes i mosefundene og måske også ved guldhornene. Broholm-fundet rummer nogle af de brakteater som Bolin på grund af (CONS)TANS-indskriften ville placere i første halvdel af 300-tallet (fig. 2). Men i samme fundkoncentration som brakteaterne er der også fundet stykker af spiralsnoede guldmundblik der tyder på, at fundet først blev nedlagt sent i folkevandringstid (Thrane 1994, 111 ff.). Blandt nyfundene er desuden to solidi fra Valentinian III (425–55) og Zeno (474–91), og ikke alle brakteaterne i det oprindelige fund er typologisk så tidlige som fig. 2. Skatten kan tidligst være deponeret sent i 400-tallet. Det var da 150 år siden at Constans var kejser. Havde man opbevaret brakteaterne fig. 2 i al den tid, eller var det mon ikke snarere forbilledet for dem, nemlig den romerske guldmønt, man havde passet så godt på?

The relationship between medallion imitations and bracteates.

Like medallion imitations found in Scandinavia, the gold bracteates imitate Roman issues of the first half of the 4th century. Medallion imitations are known from 4th century graves while the earliest bracteates seem to have been made around the middle of the 5th century. Recognizable inscriptions and other specific details cannot have been conveyed by the medallion imitations through 100 years. Thus coins issued by Constantine I and his successors still must have been available in Scandinavia when the early bracteates were made.

REFERENCER

Pladsen tillader hverken detaljerede henvisninger til romerske mønttyper eller en diskussion af dateringen af Stil I. Begge dele kan findes i M. Axboe: Brakteaten-Chronologie, IK Bind 4,1 (under udgivelse).

- Almgren, B. 1948. Romerska drag i nordisk figurkonst från folkvandringstiden. *Tor I*, 1948.
- Andersson, K. 1993. *Romartida guldsmede i Norden I*. Aun 17. Uppsala.
- 1995. *Romartida guldsmede i Norden III*. Aun 21. Uppsala.
- Axboe, M. 1981. The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. With a supplement to the catalogue of Mogens B. Mackeprang. *Acta Archaeologica* 52.
- 1987. Die Brakteaten von Gudme II. *Frühmittelalterliche Studien* 21, 76–81.
- 1999a. The chronology of the Scandinavian gold bracteates. *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology*. Ed. J. Hines, K. Høilund Nielsen & F. Siegmund. Oxford.
- 1999b. Die Chronologie der Goldbrakteaten – regional und überregional. U. v. Freeden & A. Wiczorek (eds.), *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Beiträge des 48. Sachsensymposiums*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Bonn.
- Bolin, S. 1928. Till guldbrakteaternas kronologi. *Scandia* 1, 180–186.
- Hauck, K. 1992. Frühmittelalterliche Bildüberlieferung und der organisierte Kult (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XLIV). *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*. Ed. K. Hauck. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 200. Göttingen.
- 1998. Die runenkundigen Erfinder von den Bildchiffren der Goldbrakteaten (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LVII). *Frühmittelalterliche Studien* 32.
- Hines, J. & Odenstedt, B. 1987. The Undley Bracteate and its Runic Inscription. *Studien zur Sachsenforschung* 6.
- IK (Ikonographischer Katalog): Axboe, M., Düwel, K., Hauck K. & v. Padberg, L., 1985sq., *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. Bind 1,1–3 1985, bind 2,1–2 1986, bind 3,1–2 1989, bind 4,1 under udgivelse. Münstersche Mittelalter-Schriften 24. Fink Verlag, München.
- Jürgensen Thomsen, C. 1855. Om Guldbrakteaterne og om Brakteaternes tidligste Brug som Mynt. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1855*, 265–347.
- Kjer Michaelsen, K. & Thomsen, P.O. 1991. Broholmskatten. Historien om et guldfund. *Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1991*.
- Kromann, A. 1987. Die römischen Münzen von Gudme. *Frühmittelalterliche Studien* 21.
- Mackeprang, M. B. 1952. *De nordiske Guldbrakteater*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 2. Århus.
- Malmer, M. P. 1963. *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°. N° 3. Lund.
- Nerman, B. 1935. *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*. KVHAA, Stockholm.
- Näsman, U. 1984. Zwei Relieffibeln von der Insel Öland. *Praehistorische Zeitschrift* 59.
- Salin, B. 1895. De nordiska guldbrakteaterna. *Antiquarisk Tidskrift för Sverige* 14:2.
- Seebold, E., 1992. Römische Münzbilder und germanische Symbolwelt. Versuch einer Deutung der Bildelemente von C-Brakteaten. *Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme*. Ed. H. Beck et al. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 5. Berlin/New York.
- Thrane, H. 1994. Goldene Schwertteile der Völkerwanderungszeit aus Gudme auf Fünen, Dänemark. *Iconologia Sacra. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag*. Ed. H. Keller & N. Staubach. Arbeiten zur Frühmittelalterforschung 23. Berlin/New York.